

YU ISSN 0514-6143 | UDK 801 (05)

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXIV/1

НОВИ САД

1981

ДАТИВ-ИНСТРУМЕНТАЛ (-ЛОКАТИВ) МНОЖИНЕ ИМЕНИЦА А-ОСНОВЕ СА НАСТАВКОМ -ЕМА У ГОВОРИМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

1. Однедавно је познато да се на земљишту косовско-ресавског дијалекта могу наћи примери датива и инструментала множине именица а-основе са наставком -ема. Ова интересантна особина посведочена је у ресавском¹ и левачком² говору, а „Познато је да је у говору долине Расине падежни завршетак -ема обичан (*девојкема, кокошкѐма, краћѐма* и др.).”³ Наведену појаву не помињу други истраживачи овога дијалекатског подручја.⁴

2. Сакупљајући дијалекатску језичку грађу за потребе *Ойшћесловенској лингвистичкој атласа* (ОЛА) и *Српскохрватској дијалектолошкој атласа*,⁵ посетио сам села Србовац (у народу живи паралелно и назив Бугариће) код Косовске Митровице и Тучеп (у народу и — Тучепо) код Ђураковца у Метохији. У овим местима (а и у селу Осојане поред Тучепа) провео сам сакупљајући грађу по двадесет и неколико дана, довољно за сагледавање важнијих говорних карактеристика. Грађа коју сам у Србовцу и Тучепу записао или снимлио на магнетофонске траке по обиму и количини знатно превазилази оквире упитника двају атласа.

Непосредни повод за писање ових редова је чињеница да сам у оба села (у Србовцу знатно чешће) слушао облике датива и инструментала (ређе и локатива) типа *краћѐма, вил’ѐма*. Тим пре када се зна да досадашњи истраживачи говора Метохије нису уочили ову интересантну појаву.⁶

¹ Асим Пецо—Бранислав Милановић, *Ресавски њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд, 1968, 328—329.

² Радоје Симић, *Левачки њовор*, — Српски дијалектолошки зборник, књ. XIX, Београд, 1972, 293.

³ Асим Пецо—Бранислав Милановић, *Нав. дело*, 329.

⁴ Уп. на пример: Душан Јовић, *Трпшенички њовор*. — Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд 1968, 100—101; Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачкој и бруској њовора*. — Анали Филолошког факултета, књ. 6, Београд 1966, 291—319; Данило Барјактарев, *Косовски дијалекатски њић (насијавак)*. — Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. IX, Приштина 1972, 40; Др Данило Барјактарев, *Средњобарска њоворна зона*. — Посебан отисак из Зборника Филозофског факултета у Приштини, књ. II (за годину 1964—1965), стр. 83; Asim Peco, *Govor derdapske zone (fonetsko-morfološke osobine)*. — Зборник за филологију и лингвистику (Матица српска), Нови Сад, књ. XV/1, 1972, 206. За подручје Метохије уп. напомену бр. 6.

⁵ *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*, Москва 1965, Издательство „Наука”, 269 стр.; *Ушћиник за Српскохрватски дијалектолошки атлас*, израђен за потребе Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при Српској академији наука и уметности.

⁶ Гл. Елезовић, *Извештај са дијалектолошкој њушовања од Вучијерна до Пећи*. — Српски дијалектолошки зборник, књ. II, Београд 1911, 464—473; Михаило Стевановић, *Извештај о дијалекатском њшћивању Метѡхије*. — Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића

Да погледамо расположиви материјал, после чега ћемо се осврнути и на питање настанка наставка *-ема*.

У Србовцу су забележене следеће потврде наведене особине:

ДАТИВ: отиду ка *бајчема*; отоше гуске *бајрема*; *браћема*; не може ништа *бувема*; цаба причаш *будал'ема*; *гускема* сипни воде; пода траве и *гускема*; остави цвеће *девојкема*; зове момке *девојкема*; дукате не да (= дај) *јейрвема*, оде пастун *кобил'ема*; дао коњу, а не да *кобил'ема*, *кокдишкема* не пушћу (не пуштају) *пцето*; да пољожим *кръвема*; да понесе воде *кръвема*; полажу *кръвема* и тел'ету; месо да (дај) *мачкема*; иди тамо *санйцема*. Овамо иду и облици *дво-йцема* и *дво'ема* (двома).

ИНСТРУМЕНТАЛ: саз *бачвема*; не иди са *будал'ема*; шта ћемо сас *ваш-кема*; претресамо *вил'ема*; претресемо *вил'ема*; купимо метлом и *ирабул'ема*; седи з *девојкема*; нема шале саз *девојкема*; саз *даскема*; шта ће оно са *жабема*; игру се деца са *жабема*; чиме пл'етеш? *Йил'ема*; пл'етена *йил'ема*; мука и сас *кол'евкема*; месо сас *кѡскема*; сас *кръвема* и Миланем; сас онѣма *крижул'ема*? напишеш рачун; немѡ да се здружиш сас *курвема*; сас *курвема*, брѣ, иде дете; овй'емо *лойайшема*; с *лойайшема* по дво'ица вију; онѡ ѡпет *лойайшема* покупи, па онѣма *макѡсема* реже; оћѣло хтело) дете с *мачкема* у пѡток; шта ћеш празнема *наћевема*; дарују дете *йѡрема* и дарѣм; свѣ га по главе удара *йѣснийцема*; иде сама сас *йројсакйнема*; лако се, брѣ, пости сас *рѡбема*; са *санйцема*, вѡзи се *сан-кема*; млатимо и *секйрема*; сѣчу *секйрема* и нѡжем; загради¹⁰ сас *шѡрабема*; с *шайѡбема*;⁸ ш *чарѡйема*.

Очигледно по угледу на облике типа *браћема* дошло је и до формирања лика *дрвѣшема*: млатимо *дрвѣшема*. Једном приликом сам чуо и инструментал *дрвѣшема*. Наиме, када сам после реченице „Туримо на љ'ицу пасуљ, на јѣдну пољау, па млатимо прљевима” упитао „Чиме”, добио сам одговор: „*Дрвѣшема, дрвѣшема!*”.

Поред чешће употребе локатива са наставком *-а*⁹ срећу се и примери његовог изједначавања са обликом датива и инструментала: по *бајрема*; о *вѣшйи-цема*; свуда по *вѡћкема*¹⁰; по *кафѡнема*; по *кѡнийема*; по *кѡскема*; у нашема *кућема*; остало сѣно на *л'ивѡдема*; лутају по *мѣсечинема*; о *мѣчкема* причамо, на *санкема*; спѡвал'и у *сѡбема*; у *шѡрафикема*; йње па'ѡ по *шљивема*.

И овде је, као и у Левчу,¹¹ наставак *-ема* углавном неакцентован. У само два случаја акценат је на наставку, с тим да му, опет као у Левчу, претходи неакцентована дужина: нѣки тако млатил'и *йѡнѣма*; па ме увати онѣма *шѡйѣма*. Ако је претходни слог пак кратак, акценат је доследно „сачувао” наставак *-ѡма*: Датив — свѣ готѡво дѡђе *децама*; *женама*; сѣко, брѣ, *козама* брс; *овцама*, *свињама*; инструментал — вѡздан пѣва за *козама*; *мѣшљама* побришемо свѣ на

VI, за 1938 (1939), Београд, 56—69; Др Данило П. Барјактаревић, *Говор Срба у Мейхохији* (Библиотека „Јединство”), Приштина 1979, 335 стр.

⁷ *Крижуља* је врста неке писалке, слична креди; тврде да је од камена.

⁸ *Тайѡба* < тур. *tahtabiti* (Cimex lectularius).

⁹ Уп., на пример: по *бајача*, по *рука*, по *шума*, по *л'ивѡда* и сл.

¹⁰ Вероватно према *вѡћкема* добијен је и лик *вѡћема*: свуда по *вѡћема*.

¹¹ Радоје Симић, *Левачки говор*, 293. У ресавском говору завршетак *-ема* долази „само у случајевима када акценат није на падежном наставку” (А. Пецо—Б. Милановић, *Ресавски говор*, 328).

гомилу; пртисне¹² ноћама ўзицу, са ноћама, једѣу јагаци сас овцама; рукама. Наравно, наставак -ама је несравњиво чешћи од завршетка -ема и у случајевима када му претходи неакцентована дужина: ћеркама и сл.

Иако је у току својих испитивања говора Метохије посетио Тучеп и Осојане (у књизи уз бројне облике стоји податак да су записани у тим селима), Барјактаревић у њима не примећује ову дијалекатску специфичност. У одељку о множинским облицима именица а-основе очигледно омашком стоји: „... уколико се тиче инструментала где је свакад наставак -има. Примери нису потребни.”¹³ Међутим, примери типа са женама (стр. 255) јасно показују да је аутор мислио на наставак -ама.¹⁴ У мом материјалу сакупљеном у Тучепу наш-

¹² У овом говору факултативно р<- секвенце р+неакцентовани кратки вокал и неакцентовани кратки вокал+р: брѣнаѣ // брѣѣнаѣ, прѣѣвниѣ // прѣѣвниѣ (=продавниѣ), крс Тѣрке, пртисне (=претисне), прѣкасмо, прѣкрсти се, прѣд нас и сл.; Кршѣмљѣја, до прѣдѣн, прѣдовче (=ардовче). Појаву р<- секвенце р+неакцентовани кратки вокал срећемо и у говору Тучепа: прѣѣцилѣи, крѣз Нѣмце, прѣнесе (=принесе), прѣд овѣѣма, прѣкрсти се, прѣтѣри (=протури), прѣсѣдит (=пресадити), прѣдов (=пацов). Уп. и прѣја (=покрај). Присуство примера типа прѣкрсти се сврстава Србовац и Тучеп у ретке говоре српскохрватског језика у којима у једној речи може стајати више од једнога вокалног р.

¹³ Др Данило П. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, 177.

¹⁴ Поред недопустиво великог броја штампарских грешака, међу којима има и таквих да нарушавају смисао и основну поруку текста (а коректор је, како на крају књиге пише, сам аутор!) Барјактаревићева монографија није лишена ни других, много озбиљнијих, суштинских недостатака и промашаја. Карактер овога кратког прилога и расположиви простор допуштају ми да се задржим само на једном, неоспорно најкрупнијем недостатку књиге. Наиме, из Барјактаревићевих констатација, а поготову из самог дијалекатског материјала, којим књига иначе не оскудева, произлази да „прогресивну” метохијску област карактеришу четвороакценатски систем и постојање предакценатске и послеакценатске неакцентоване дужине. Уосталом, ево Барјактаревићевих закључних напомена из поглавља „Акценат”: „Иначе, питање саме системе остаје као моменат који ову зону уводи у четвороакценатски штокавски регион (у књизи грешком стоји регион, прим. С. Р.) у најширем смислу, који се због извршених промена, и које се још увек врше, разликује од других региона — о чему је напред говорено. Исто тако по питању дужина ова зона спада у ону групу говора који их чувају с разликом у томе што се оне овде налазе и испред и иза акцентованог (у књизи грешком стоји акцентованог, прим. С. Р.) слога, али су и поремећене утицајем са стране — о чему је раније говорено” (стр. 156). Не улазећи у друге спорне моменте око прозодије, а у књизи их има подоста (наводим још само ове две реченице: „Општепозната је појава да штокавски говори екавског и ијекавског типа чувају дужине после акцентованог слога осим војвођанских говора. Таква ситуација је и у метохијској зони или шире узето на косовско-ресавском подручју” — стр. 150—151), изнећу овде основне прозодијске карактеристике говора Тучепа и Осојана.

Инвентар прозодема обухвата три акцента (два дуга и кратки), као и неакцентовану дужину и краткоћу. Што се, пак, тиче њихове дистрибуције, ствари стоје овако: Дугоузлазни долази само на пенултими и добијен је преношењем старог “ на некадашњу неакцентовану дужину (*на̀род*, али *на̀рѣ̀да*; *ру̀ка*, али *ру̀кѣ̀*), дугосилазни може стајати на сваком слогу у речи, а кратки по правилу на сваком слогу сем задњег вишесложних речи, одакле је на кратку пенултиму пренет као “ (*жѣ̀на*, *йѣ̀йѣ̀к*, али *йѣ̀йѣ̀ка* и сл.) а на дугу неакцентовану пенултиму, као што смо већ видели, као “. Изузетак од овога правила представљају ретки, специфични случајеви са кратким акцентом на последњем слогу (*данѣ̀с*, *ноћѣ̀с*, *шѣ̀ман*, *ћѣ̀брѣ̀ш*). На отвореној ултими кратки акценат сам слушао само у облицима аориста: *ојѣ̀д*, *ојѣ̀ра*, *не иѣ̀дѣ̀*, *назѣ̀дѣ̀*. Ова акценатска одступања остају у границама маргиналног и у суштини не нарушавају основну акценатску структуру говора. Неакцентована дужина долази, као и у осталим говорима косовско-ресавског дијалекта, једино испред двају силазних акцената (*љѣ̀дѣ̀й*, *жѣ̀нѣ̀дѣ̀*, *йѣ̀снѣ̀иѣ̀ца*, *ноћѣ̀жѣ̀нѣ̀*). Приликом последњег боравка у овом делу Метохије (април 1980) посебну пажњу сам посветио управо прозодији и том приликом сам проверавао (мени) сумњиве акценте у Барјактаревићевој књизи, а забележене у назначеним селима. Нисам ни тада, као ни приликом свог првог контакта са метохијским говором 1973. године, у Тучепу и Осојанима слушао Барјактаревићеве примере као што су *мѣ̀сѣ̀мо* (стр. 151), *девојѣ̀кѣ̀* (151), *кѣ̀селѣ̀м* (152), *с уѣ̀дѣ̀нѣ̀м* (181), *манасѣ̀йѣ̀рѣ̀сѣ̀дѣ̀* (182) итд., јер су дужине иза акцента доследно ликвидирале.

ли су се бројни примери датива и инструментала (па и локатива) са завршетком *-ема*.

ДАТИВ: однѐси вѡду *бабема*; тавако виче и *ѣускема*; ништа, дѣте, не треба *ѣускема*; ако пушћадѹ л'исицу *кокдишкема*; дао пченицу *кокдишкема*; сл'аму не полажу *кр'авема*; полѡжи сѣна *кр'авема* и тел'ету; *м'ичкема* и *р'ибема* не треба сол'и; необривѐн не йди *ѣѣйшкема*. У Тучепу сам забележио датив *обадово'йцема*, али сам слушао само *браћама* и *браће*.

ИНСТРУМЕНТАЛ: са дрвѐнема *вил'ема*; са *ѣрабул'ема*; пченицу ве'е сас *лойд'йема*; сѣчу *маказема*; лупау сас *м'ийшкема*; сас онѐма *м'ийшкема*; играл'и *мачу'ема*; натаваримо се сас *ѣушкема*; распал'ише *секѣрема*; сас *ѣѣйшкема*.

ЛОКАТИВ: шѣтау по *л'ивадема*; ве'е се по *обсѡвкема*; дрктѡ сам у л'аднема *сѡбема*. Наравно, обичнији је локатив са наставком генитива (по *рука* и *руку*, по *жѣна*, о *л'ивада* и сл.). У Тучепу нисам забележио ниједан облик са акцентованим наставком *-ема*. Исто тако, овај наставак је и иначе знатно ређи него у говору Србовца, где је у позицији иза акцента обичнији и чешћи од завршетка *-ама* (*кр'авема* је чешће од *кр'авама*).

У Осојанима сам записао само седам потврда наставка *-ема*:

ДАТИВ: нѣси даѡ *бал'ѣема* него л'удима; што шапин'еш, брѣ, *девѡјкема*; *ѣускема* и *кокдишкема* даѡ колѡмбоѡ.

ИНСТРУМЕНТАЛ: сас *лойд'йема* и *вил'ема*; ран'ѣ смо се борил'и сас *вайшкема*.

Откуд наставак *-ема* у дативу и инструменталу множине именица *а-* основе? Симићѐво мишљење „... да је ту наставак из заменичко-придевске промене”¹⁵ чини нам се сасвим прихватљивим. Познато је, наиме, да је процес аналошких изједначавања играо врло запажену улогу у коначном формирању српскохрватске флексије. Прихватањем заменичко-придевског завршетка *-ема* (потпомогнутог утицајем номинатива и акузатива множине на *-е*) у парадигми именица *а-* основе постигнута је потпуна хармонија наставака заменичко-придевске и именичке деклинације. Тако се, на пример, синтагма *њѣова крава* у Србовцу у плуралу деклинира на следећи начин:

- Н њѣѡве кр'аве
- Г њѣѡвија кр'ава
- Д њѣѡвема кр'авема
- А њѣѡве кр'аве
- И њѣѡвема кр'авема
- Л њѣѡвија кр'ава
- и њѣѡвема кр'авема

Потврда наставак *-ема* у дативу, инструменталу (и локативу) множине именица *а-* основе на Косову и у Метохији говори о ширини распрострањања ове интересантне особине. Уверени смо, исто тако, да се она може очекивати на још ширем простору косовско-ресавског дијалекта.

¹⁵ Радоје Симић, *Левачки ѡговор*, 293.

Слободан Ремейћ

ДАТЕЛЬНЫЙ-ТВОРИТЕЛЬНЫЙ (-МЕСТНЫЙ) ПАДЕЖИ МНОЖЕСТВЕННОГО
ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ А-ОСНОВЫ С ОКОНЧАНИЕМ -ЕМА
В ГОВОРАХ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГО ДИАЛЕКТА

Р е з ю м е

Сначала в работе приводятся говоры косовско-ресавского диалекта, в которых до настоящего времени засвидетельствован дательный-творительный (-местный) падежи множественного числа имен существительных а-основы с окончанием -ема (*кравема, кокошкема*). Автор затем выдвигает данные, по которым такое же самое явление он обнаружил и в косовской деревне Србовац (недалеко от Косовской Митровицы) и в метохийских деревнях Тучеп и Осояны вблизи Джураковаца. Вполне можно согласиться с мнением о том, что окончание -ема в примерах типа *кравема* взято из местоименно-адъективной парадигмы.